

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПОРТУ-ІМПОРТУ ПРОДУКЦІЇ ЛІКАРСЬКОГО РОСЛИННИЦТВА В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

©2018 МІРЗОЄВА Т. В.

УДК 339.56:633.88-027.3

Мірзоєва Т. В. Особливості експорту-імпорту продукції лікарського рослинництва в умовах сьогодення

Метою статті є аналіз особливостей та окремих тенденцій імпорту-експорту лікарських рослин в Україні для формування стратегії розвитку лікарського рослинництва в межах подальших наукових досліджень. Здійснено аналіз імпорту лікарських рослин до України, в ході якого виявлено, що для 2016–2017 рр. характерним є поступове збільшення обсягів імпорту лікарських рослин в Україну. Виконаний аналіз експорту лікарських рослин із України показав, що середньорічний показник коливається на рівні 3 тис. тонн продукції. Найбільшими експортерами вітчизняної продукції лікарського рослинництва є такі країни, як Польща, Великобританія, Латвія та Німеччина. Загалом, короткий аналіз особливостей та окремих тенденцій експорту-імпорту українських лікарських рослин свідчить про те, що обсяги експорту переважають обсяги імпорту, і в цьому є певний потенціал, можливостям реалізації якого будуть присвячені подальші дослідження.

Ключові слова: лікарське рослинництво, імпорт-експорт лікарських рослин.

Рис.: 5. **Бібл.:** 15.

Мірзоєва Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства імені проф. І. Н. Романенка, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна)

E-mail: mirzoeva2018@ukr.net

УДК 339.56:633.88-027.3

Мірзоєва Т. В. Особенности экспорта-импорта продукции лекарственного растениеводства в условиях современности

Целью статьи является анализ особенностей и отдельных тенденций импорта-экспорта лекарственных растений в Украине для формирования стратегии развития лекарственного растениеводства в процессе дальнейших научных исследований. Осуществлен анализ импорта лекарственных растений в Украину, в ходе которого выявлено, что для 2016–2017 гг. характерно постепенное увеличение объемов импорта лекарственных растений из Украины показал, что среднегодовой показатель колеблется на уровне 3 тыс. тонн продукции. Крупнейшими экспортерами отечественной продукции лекарственного растениеводства являются такие страны, как Польша, Великобритания, Латвия и Германия. В целом, краткий анализ особенностей и отдельных тенденций экспорта-импорта украинских лекарственных растений свидетельствует о том, что объемы экспорта превышают объемы импорта, и в этом есть определенный потенциал, возможностям реализации которого будут посвящены дальнейшие исследования.

Ключевые слова: лекарственное растениеводство, импорт-экспорт лекарственных растений.

Рис.: 5. **Библ.:** 15.

Мірзоєва Тетяна Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятия имени проф. И. Н. Романенко, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (ул. Героев Оборони, 15, Киев, 03041, Украина)

E-mail: mirzoeva2018@ukr.net

UDC 339.56:633.88-027.3

Mirzoieva T. V. The Features of Export-Import of Medicinal Plant Products in Modern Conditions

The article is aimed at analyzing features and individual tendencies of the export-import of medicinal plants in Ukraine for formation of a strategy of development of medicinal plant raising in the course of further scientific researches. The analysis of imports of medicinal plants to Ukraine was carried out, during which it was determined that for 2016–2017 a gradual increase in the volume of imports of medicinal plants in Ukraine was characteristic. The performed analysis of exports of medicinal plants from Ukraine showed that the average annual rate fluctuated at the level of 3 thousand tons of products. The largest exporters of domestic production of medicinal plant raising are such countries as Poland, Great Britain, Latvia, and Germany. In general, the brief analysis of features and individual tendencies of the export-import of Ukrainian medicinal plants testifies that volumes of exports exceed the volumes of imports, and there is a certain potential therein, the possibilities of its materialization will be concern of a further research.

Keywords: medicinal plant production, export-import of medicinal plants.

Fig.: 5. **Bibl.:** 15.

Mirzoieva Tetiana V. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics of the Enterprise named after prof. I. N. Romanenko, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03041, Ukraine)

E-mail: mirzoeva2018@ukr.net

Розвиток лікарського рослинництва відбувався паралельно з розвитком людства й поступово людство усвідомило важливість та соціально-економічне значення даної сфери. Зокрема, про суттєве соціально-економічне значення лікарського рослинництва свідчить інформація Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) про те, що лише фітопрепарати нині складають ринок ємністю 60 млрд дол. Дуже широко, наприклад, вони використовуються в Німеччині, Франції, США, Італії, Індії [12]. У цілому, за даними ВООЗ, близько 80% населення світу застосовує лікарські рослини для лікування різноманітних захворювань. Більше 40% фармацевтичної

продукції у світі виготовляється на основі лікарських рослин. За оцінками експертів, у найближчі десять років частка фітопрепаратів у загальному обсязі споживання фармацевтичних препаратів досягне 60%. Це, перш за все, пов'язано з тим, що протягом останніх десятиліть близько 15% населення Землі страждає від алергії, у тому числі й на синтетичні лікарські препарати [5].

Таким чином, в умовах сучасності лікарське рослинництво відіграє важливу роль у світовій економіці та фактично стало окремим напрямком підприємницької діяльності. Світовий ринок лікарських рослин стрімко розвивається, демонструючи високі

темпи та значні показники економічного приросту. Проте є й негативні моменти, що стосуються розвитку лікарського рослинництва, зокрема в Україні. У зв'язку з цим вважаємо необхідним детально дослідити проблематику виробництва лікарських рослин в умовах сучасності. Зокрема, проаналізувати тенденції імпорту-експорту лікарської рослинної сировини.

Теоретичні й практичні аспекти розвитку лікарського рослинництва висвітлені в наукових працях таких вітчизняних і закордонних учених, як С. В. Гарна, С. В. Гриценко, А. І. Демкевич, Ю. А. Никитюк, А. І. Русинов, Б. Б. Семак, О. І. Тихонов, О. Б. Губаньов. Однак сучасні тенденції вимагають нових досліджень та уваги вчених і практиків.

Метою даної роботи є аналіз особливостей та окремих тенденцій імпорту-експорту лікарських рослин в Україні для формування стратегії розвитку лікарського рослинництва в межах подальших наукових досліджень.

У процесі дослідження були застосовані такі методи, як логічний і статистичний аналіз, загальнонаукові методи економічного та фінансового аналізу, метод порівняння.

В умовах сучасності одним із найбільших у світі комерційних ринків лікарських рослин і лікарських засобів рослинного походження вважається європейський ринок. Європейські країни не тільки імпортують, але й у великому асортименті виробляють лікарські рослини та лікарські засоби на основі рослинної сировини. Європейські споживачі, наприклад у Франції, Німеччині, Італії, Швеції та Англії, часто застосовують лікарські рослини як доповнення до лікування медикаментозними лікарськими засобами [3].

За оцінками експертів, найбільшим експортером лікарських рослин є Росія, хоча згідно з офіційною статистикою, за обсягами експорту на європейському ринку лідирує Німеччина. Розбіжність між даними офіційної статистики та даними експертів пояснюється тим, що Німеччина переважну частину лікарської рослинної сировини закуповує в Болгарії. У зв'язку з цим фактом реальним лідером за обсягами експорту лікарських рослин на європейській частині планети вважається Росія. Друге місце за обсягами експорту на ринки країн Євросоюзу поділяють Польща та Болгарія. При цьому Польща є визнаним лідером у сегменті культивованих лікарських рослин, у той час як Болгарія вважається лідером у сегменті дикорослих рослин із цілющими властивостями [10].

Україна, як і більшість країн світу, імпортує та експортує лікарську рослинну сировину. Найбільшими покупцями на світовій арені є США, Німеччина, Японія. Для порівняння – сусідня з нами Польща займає 22 місце в сукупності країн – імпортерів лікарських рослин, а Україна – 56 [15]. Аналіз імпорту лікарських рослин до України свідчить, що середньорічний показник ввезення даної продукції в Україну коливається в межах 2 тис. тонн [4]. Починаючи з 2006 р., найвищий рівень імпорту був відмічений у 2008 р. – 2,44 та у 2010 р. – 2,30 тис. тонн відповідно (рис. 1). У грошовому виразі це складало 5,80 та 5,54 млн дол. США відповідно. Найменше протягом 2006–2017 рр. було імпортовано лікарських рослин у 2015 р. – 0,7 тис. тонн (у грошовому виразі – 1,69 млн дол. США). Для 2016–2017 рр. характерним є поступове збільшення обсягів імпорту лікарських рослин в Україну.

Для того, щоб ідентифікувати цю тенденцію як позитивну чи негативну, варто проаналізувати струк-

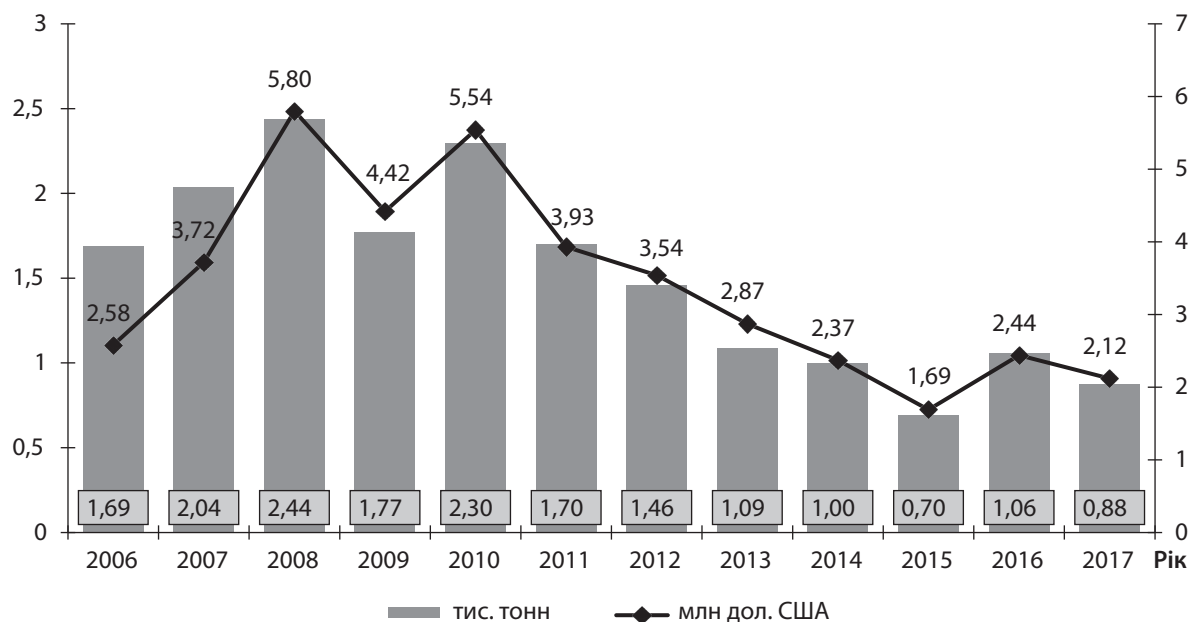

Рис. 1. Динаміка імпорту в Україну лікарських рослин у 2006–2017 рр.

туру імпорту. Оскільки якщо країна імпортує сировину лікарських рослин, які не вирощуються на її території в принципі, то, вважаємо, це можна розглядати як позитивний факт, тому що в даному випадку розвивається вітчизняна фармацевтична промисловість, а населення має доступ до більш широкого кола препаратів, які виготовлені на основі рослинної сировини. Якщо ж імпортуються лікарські рослини, які можна виростити на території України чи які ростуть в дикому вигляді, то імпорт таких рослин є, швидше, негативним фактом. У зв'язку з цим викликає інтерес структура імпорту в Україні лікарських рослин за видами [4] (рис. 2). Її аналіз підтверджує як наявність проблем у вітчизняному лікарському рослинництві, так і те, що збільшення імпорту лікарської рослинної сировини у 2016–2017 рр. є швидше негативним фактом, аніж позитивним.

окремого розгляду. Зокрема, недоцільним є імпорт цієї сировини за одночасної можливості збільшення її експорту [9; 11].

Як уже було відмічено, Україна як імпортує лікарські рослини, так і експортує їх. У світовому рейтингу експортерів Україна займає 44 місце. Найбільшим експортером зі значним відривом уже декілька років є Китай, Німеччина – на 3 місці, Польща – на 9.

Середньорічний показник експорту лікарських рослин із України коливається на рівні 3 тис. тонн продукції [4; 15]. При цьому протягом 2006–2017 рр. найвищий рівень експорту був відмічений у 2011 р. (рис. 3).

Після глибокого спаду у 2014 р., починаючи з 2015 р. відмічається поступове нарощування обсягів

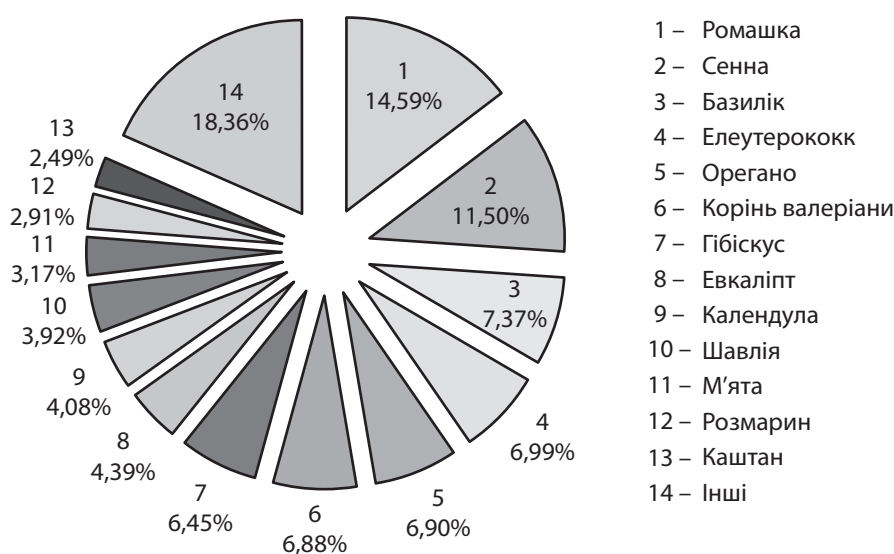

Рис. 2. Структура імпорту в Україну лікарських рослин за видами у 2017 р., % (у натуральному виразі)

Дане твердження базується на тому, що в структурі імпорту лікарських рослин до України лідирує ромашка – традиційна культура для нашої держави. Імпортує наша країна в значних кількостях також базилік, який можна вирощувати в нас, корінь валеріани, календулу, м'яту – культури, які можна вирощувати в Україні й тим самим розвивати вітчизняне лікарське рослинництво та фармацевтичне виробництво. Проте площі під даними культурами в останні роки в Україні у зв'язку з багатьма причинами зменшилися, і для того, щоб задовольнити попит, сировину імпортують з Китаю, Польщі та інших країн. При цьому якість сировини, що імпортується, не завжди відповідає діючим у світі вимогам. Зважаючи на ситуацію, що склалася з імпортом лікарських рослин, приєднуємося до експертів, які зазначають, що питання вивчення доцільності імпорту деяких видів лікарських рослин за наявності в нашій країні реальних і практично необмежених можливостей їх висушування та заготівлі (особливо в дикорослій сфері) потребує

експорту лікарських рослин з України. Так, у період 2014–2015 рр. експорт лікарських рослин із України збільшився на 24,4% та перевищив імпорт у 2,5 разу. За 2017 р. експорт лікарських рослин із України склав 3,73 тис. тонн на суму 7,23 млн дол. США. Остання цифра складає 0,02% від світового ринку лікарських рослин. Однак, як зазначає виконавчий директор компанії «Ліктрави» Олександра Сологуб, зважаючи на те, що Україна унікальна своєю великою різноманітністю лікарських рослин, країна здатна наростити експорт даної продукції [8; 13].

За даними фахівців, кількість експортерів лікарської рослинної сировини поступово зростає: у 2012 р. їх було 4, у 2015 р. – 10, у 2018 р. – 30. При цьому 50–60% усіх продажів розділили між собою 4–6 компаній, дві з яких є великими посередниками. Наприклад, великим експортером і потужною компанією у сфері вітчизняного лікарського рослинництва є ТОВ «Сумифітофармація», продукція якого продається як на ринках країн СНД, так і на ринках Європи, Амери-

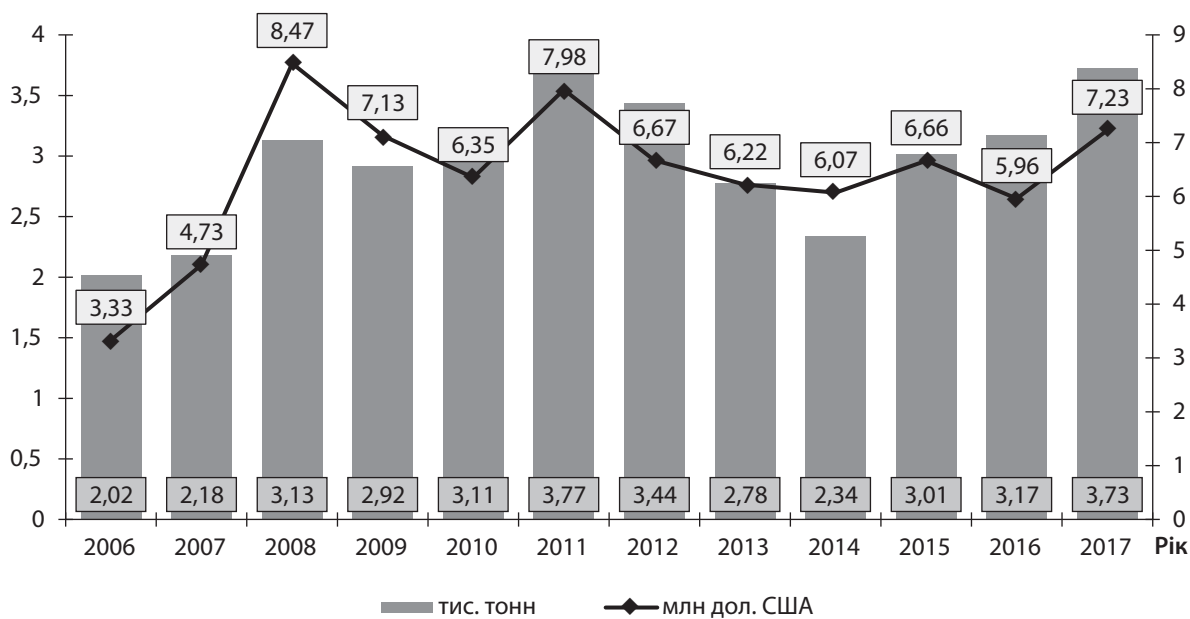

Рис. 3. Динаміка експорту з України лікарських рослин у 2006–2017 рр.

ки та Азії. Клієнтами даного підприємства є як компанії-виробники, так і компанії-трейдери, що представляють фармацевтичний і харчовий ринки та продукція яких широко розповсюджена та відома [7; 15].

Водночас у структурі експорту вітчизняних лікарських рослин присутня продукція і невеликих спеціалізованих підприємств. Наприклад, приватний підприємець зі Львова Дмитро Кубарін [2] вирощує та експортує лікарські трави вже більше 15 років. Підприємець зазначає, що за кордоном попит на лікарські рослини досить високий. За його словами, найбільше купує Німеччина, Польща, Великобританія, трапляються контракти з Австралією. Хоча вирощування лікарських рослин справа досить непросте, проте дане виробництво дає змогу аграрію заробляти до 300 тис. грн. з гектара.

Аналіз географічної структури експорту лікарських рослин із України у 2017 р. підтверджує інформацію львівського підприємця. Дійсно, найбільшими експортерами є Польща, Великобританія, Латвія та Німеччина, питома вага яких становить 33,99; 18,26; 16,76 та 9,65% відповідно в загальній сукупності країн – експортерів лікарських рослин із України у 2017 р. [4] (рис. 4).

Структура експорту за видами рослин є розбалансованою, тому що основну частку займають дикорослі лікарські рослини, за майже повної відсутності органіки. Це дає конкурентну перевагу США та Європі, оскільки там близько 30% ринку лікарських рослин є органічними. Хоча, варто відмітити, що Україна також активно нарощує експорт органічної продукції, у структурі якої значна частка припадає на лікарські рослини. Так, за даними провідного національного сертифікаційного органу «Органік Стандарт», у 2017 р.

головними органічними продуктами (за обсягом), які експортували з України, були: кукурудза, пшениця, соя, ячмінь, соняшник, пшоно, ріпак, чорниця (заморожена), овес, просо, люпин, яблука (свіжі), гречка, гірчиця, бузина (плоди), насіння гарбуза, березовий сік, льон, жито, грецький горіх (ядро), обліпіха (заморожена), ожина (заморожена), шипшина (заморожена), коріандр, горох, цвіт бузини (заморожений), полуниця (заморожена), журавлина (заморожена), глід (заморожений), борошно твердої пшениці, брусниця (заморожена), горобина (заморожена), ромашка (сушена), конопля, малина (заморожена) та соняшникова олія [14].

Наведений перелік свідчить, що значна частина органічних продуктів, які експортуються нашою державою, належить до лікарських рослин – люпин, бузина, насіння гарбуза, коріандр, льон, ромашка та ін., що говорить про наявність позитивних тенденцій у розвитку лікарського рослинництва в цілому. Загалом, експорт лікарських рослин із України нині характеризується збільшенням кількості компаній-експортерів; закупівлями в Україні та експортом із України польськими компаніями; зростанням обсягів експорту з року в рік (у 2017 р. зафіксовано приріст 8% стосовно 2016 р.); зростанням експорту до Азії [6].

Аналіз структури експорту лікарських рослин за видами у 2017 р. (рис. 5) свідчить, що наші виробники реалізують за кордон досить широкий діапазон продукції. У сукупності лікарських рослин, які продаються за кордон, найбільша питома вага припадає на такі культури, як ехінацея (35,82%), каштан (17,08%), розторопша (10,36%), бузина (5,68%) [4].

Не можна оминати увагою той факт, що експорт лікарських рослин обов'язково повинен контролю-

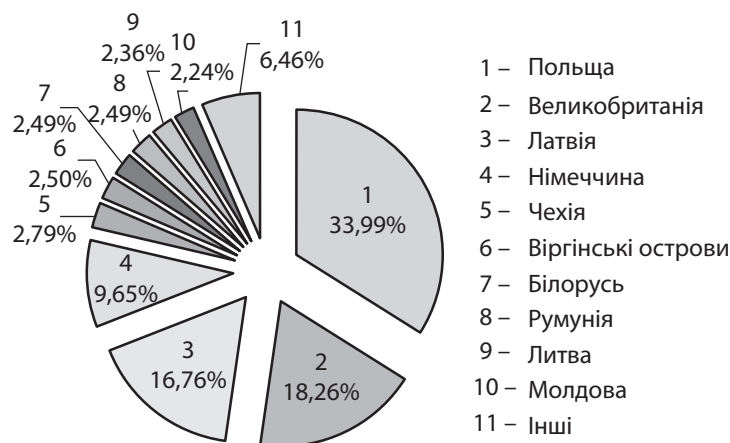

Рис. 4. Географічна структура експорту з України лікарських рослин у 2017 р., % (у натуральному виразі)

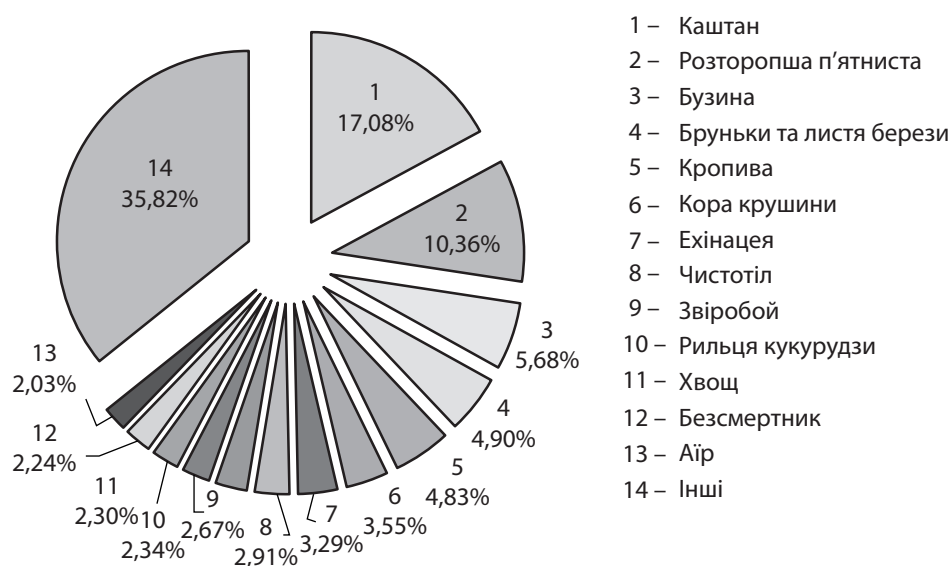

Рис. 5. Структура експорту з України лікарських рослин за видами у 2017 р., % (у натуральному виразі)

ватися державою, щоб не завдати шкоди вітчизняній рослинності, як це подекуди трапляється. Наприклад, критична ситуація з експортом лікарських рослин склалася останнім часом у Казахстані. Згідно з оприлюдненою митною статистикою, обсяги експорту лікарських рослин і трав, наприклад кореня солодки, щороку збільшуються – якщо у 2011 р. було вивезено кореня солодки 4220,7 тонни, то у 2016 р. вже 12117,32 тонни. І це при тому, що обсяг заготівлі кореня солодки, рекомендований Казахстанським інститутом ботаніки та фітоіндустрії, становить не більше 1150,6 тонни в рік, за умови подальшої п'ятирічної перерви для відновлення рослинності [1]. Таким чином, безконтрольний збір і вивезення за кордон лікарських рослин загалом і, особливо, надзвичайно цінних видів, призводить як до збіднення рослинності, так і до деградації сільськогосподарських земель.

Варто відмітити, що структура як імпорту, так і експорту лікарських рослин за видами, які були проаналізовані в межах даної публікації, не є чимось сталим і постійним. Потреба в сировині певного виду за-

лежить від забезпечення нею в попередньому періоді та загальних тенденцій споживання лікарських рослин в Україні та світі. Наприклад, на території США в умовах сьогодення обсяги споживання лікарських рослин зменшуються внаслідок зубожіння населення, а в Німеччині – зростає. Обсяги експорту-імпорту та, відповідно, ціни на лікарські рослини, залежать від погодних умов, від світового врожаю та від тенденцій у потребах переробних підприємств. Наприклад, у 2017 р. цвіт липи в Україні подорожчав у 2–2,5 разу [13], бо через посушливе літо в основного його постачальника – Болгарії – був неврожай.

ВИСНОВКИ

Таким чином, короткий аналіз особливостей та окремих тенденцій експорту-імпорту українських лікарських рослин свідчить про те, що обсяги експорту переважають обсяги імпорту, і в цьому є певний потенціал. Реалізувати його можна за системного цілеспрямованого розвитку лікарського рослинництва на рівні окремих регіонів і країни в цілому за наявності

державного контролю та врахування специфіки даної сфери діяльності, чому й будуть присвячені подальші наукові дослідження. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Буянов С.** Казахстан: Новый закон отрегулирует экспорт лекарственных растений. URL: <http://kazakh-zerno.kz/>
2. Экспорт лекарственных трав может обеспечить высокую прибыль отечественным аграриям. URL: <https://agrodovidka.info/post/11004>
3. **Мірзоева Т. В.** Перспективи розвитку лікарського рослинництва. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2013. Вип. 181 (6). С. 176–181.
4. Обзор рынка лекарственного растительного сырья Украины 2017 : аналитический сборник / Маркетинговая компания «Синергия», 2018. 40 с. URL: <https://marketing.rbc.ua/publication/16.03.2018/9214>
5. Обзор российского рынка лекарственных трав и сборов. URL: <http://www.marketcenter.ru/content/doc-2-10792.html>
6. **Овчаренко М.** В 2017 году Украина экспортировала 3,7 тыс. тонн лекарственных растений на сумму \$7,3 млн. URL: <http://uprom.info/ru/новости/экономика/бизнес/u-2017-rotsi-ukrayina-eksportovala-3-7-tis-tonn-likarskih-roslin-na-summu-7-3-mln/>
7. О компании ООО «Сумыфитофармация». URL: <http://fitofarm.com/about/>
8. Платация лаванды окупится за 2 года. URL: <http://agroportal.ua/news/rastenievodstvo/plantatsiya-lavandy-okupitsya-za-2-goda/>
9. **Приведенюк Н. В.** Економічна ефективність вирощування валеріани лікарської за краплинного зрошення. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 4. С. 62–65.
10. Россияне тратят на органические продукты в 100 раз меньше американцев. URL: <https://soz.bio/rossiyane-tratyat-na-organicheskie-prod/>
11. **Семак Б. Б., Барна М. Ю., Демкевич Л. І.** Вітчизняний ринок лікарської рослинної сировини: проблеми і рішення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.1. С. 264–268.
12. Современное состояние и перспективы использования лекарственных растений и фитосредств, новые перспективные лекарственные растения. URL: http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/pharm_new/lectures_stud/uk
13. **Степанушко Л.** Як компанії з Житомирщини вдається зберігати свої позиції на ринку фітопрепаратів. URL: <http://landlord.ua/yak-kompaniyi-z-zhitomirshhini-vdayetsya-zberigati-svoyi-pozitsiyi-na-rinku-fitopreparativ/>
14. Украина наращивает экспорт органической продукции. URL: <http://podsolnux.com.ua/stati/organic-export>
15. Украина практически не использует экспортный потенциал на рынке лекарственных трав. URL: <https://propozitsiya.com/ukraina-prakticheski-ne-ispolzuet-eksportnyy-potencial-na-rynke-lekarstvennyh-trav>

REFERENCES

Buyanov, S. "Kazakhstan: Novyy zakon otreguliruyet eksport lekarstvennykh rasteniy" [Kazakhstan: The new law will regulate the export of medicinal plants]. <http://kazakh-zerno.kz/>

"Eksport lekarstvennykh trav mozhet obespechit vysokuyu pribyl otechestvennym agrariyam" [Export of medicinal herbs can provide high profit to domestic farmers]. <https://agrodovidka.info/post/11004>

Mirzoeva, T. V. "Perspektyvy rozvytku likarskoho roslynnytstva" [Prospects for the development of medicinal plant growing]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy. Seriya «Ekonomika, ahraryni menedzhment, biznes»*, no. 181 (6) (2013): 176-181.

"O kompanii ООО «Sumyfitofarmatsiya»" [About Sumyfitofarmatsiya LLC]. <http://fitofarm.com/about/>

"Obzor rossiyskogo rynku lekarstvennykh trav i sborov" [Overview of the Russian market of herbs and dues]. <http://www.marketcenter.ru/content/doc-2-10792.html>

"Obzor rynku lekarstvennogo rastitelnogo syrya Ukrainy 2017 : analiticheskiy sbornik" [The review of the market of medicinal vegetative raw materials of Ukraine 2017: the analytical collection]. Marketingovaya kompaniya «Sinergiya», 2018. <https://marketing.rbc.ua/publication/16.03.2018/9214>

Ovcharenko, M. "V 2017 godu Ukraina eksportirovala 3,7 tys. tonn lekarstvennykh rasteniy na summu \$7,3 mln" [In 2017, Ukraine exported 3.7 thousand tons of medicinal plants worth \$ 7.3 million]. <http://uprom.info/ru/новости/экономика/бизнес/u-2017-rotsi-ukrayina-eksportovala-3-7-tis-tonn-likarskih-roslin-na-summu-7-3-mln/>

"Plantatsiya lavandy okupitsya za 2 goda" [The plantation of lavender will pay for itself in 2 years]. <http://agroportal.ua/news/rastenievodstvo/plantatsiya-lavandy-okupitsya-za-2-goda/>

Pryvedeniuk, N. V. "Ekonomichna efektyvnist vyroshchuvannya valeriany likarskoi za kraplynnoho zroshennia" [Economic efficiency of cultivating valerian medicines for drip irrigation]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannya*, no. 4 (2016): 62-65.

"Rossiyane tratyat na organicheskiye produkty v 100 raz menshe amerikantsev" [Russians spend 100 times less on organic products than Americans]. <https://soz.bio/rossiyane-tratyat-na-organicheskie-prod/>

"Sovremennoye sostoyaniye i perspektivy ispolzovaniya lekarstvennykh rasteniy i fitosredstv, novyye perspektivnyye lekarstvennyye rasteniya" [Current state and prospects for the use of medicinal plants and phyto-drugs, new promising medicinal plants]. http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/pharm_new/lectures_stud/uk

Semak, B. B., Barna, M. Yu., and Demkevych, L. I. "Vitchyznianiyni rynek likarskoi roslynnoi syrovyny: problemy i rishennia" [Domestic market of medicinal plant raw materials: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21. 1 (2011): 264-268.

Stepanushko, L. "Yak kompanii z Zhytomyrshchyny vdaietsia zberihaty svoi pozytsii na rynku fitopreparativ" [How companies from Zhytomyr region manage to keep their positions on the market of phytopreparations]. <http://landlord.ua/yak-kompaniyi-z-zhitomirshhini-vdayetsya-zberigati-svoyi-pozitsiyi-na-rinku-fitopreparativ/>

"Ukraina narashchivayet eksport organicheskoy produkt-sii" [Ukraine is increasing exports of organic products]. <http://podsolnux.com.ua/stati/organic-export>

"Ukraina prakticheski ne ispolzuyet eksportnyy potentsial na rynku lekarstvennykh trav" [Ukraine practically does not use the export potential in the market of herbs]. <https://propozitsiya.com/ukraina-prakticheski-ne-ispolzuet-eksportnyy-potencial-na-rynke-lekarstvennyh-trav>